

ARGUMENTEERIMISOSKUS

Tiiu Hallap

Mõtlemisel on väärtus üksnes siis, kui ta pole liiga vigane. Praktilises elus võib vildakas mõtlemine tähendada võimetust oma eesmärged saavutada, suhteid ja õigusi kaitsta. Filosoofia, mis mõtleb maailma ja tunnetuse alustest, inimese eksistentsi eripärast ja muudest keerulistest teemadest ning toetub vaid “puhtale mõistusele”, võib sattuda lootusetusse rägastikku, kui ei suuda arutluste vormi silmas pidada. Kuid loogika pole muidugi mitte ükski filosoofia tingimus, vaid on ka ise filosoofia suur teema.

Käesolev artikkel vaatab loogika üht haru – argumentatsiooniteooriat, mis on praktilisema suunitlusega kui formaalloogika. Angloameerika maailmas on argumentatsiooni õpetamine viimastel aastakümnetel väga populaarne ja mitmel pool lausa kohustuslik. Eestis nii pole ja ka vastavat kirjandust on vähe. Seetõttu on asjakohane tutvustada seda valdkonda lähemalt ning juhatada kirjanduse juurde, kust leida põhjalikumaid teavet.

1. KRIITILINE MÕTLEMINE

Distsipliini, mis uurib tegelikku, mitteideaalset argumenteerimist, tuntakse eri nimede all. Räägitakse mitteformaalsest loogikast, argumentatsiooniteooriast, praktilisest loogikast, reaalloogikast. Kui formaalloogika uurib õige mõtlemise alusstruktuure ja lihtsustatud kunstlikke keeli, siis praktilise argumenteerimisteooria põhieesmärk on anda vahendid, millega analüüsida, hinnata ja parandada päriselus avalduvat mõtlemist.

Oma haridusliku eesmärgi poolest seostub mitteformaalne loogika tihedalt *kriitilise mõtlemise liikumisega*, mille sihiks on edendada kriitilist hoiakut väärtustavaid haridusmudeleid. Mõni autor (nt Alec Fisher) kasutab seepärast koondnimetust “mitteformaalse loogika ja kriitilise mõtlemise liikumine”. Kriitilisel mõtlemisel põhinev haridus vastandab end traditsioonile, kus õpetatakse informatsiooni ja sisu. Ehkki paljud tavaõpetajad väidavad, et ka nemad õpetavad mõtlemisoskusi, toimub see pigem kaudselt, niiöelda lisana matemaatilise, geograafilise, ajaloolise või muu sisu õpetamisele. Kriitilise mõtlemise liikumine leiab, et selline lähenemine ei anna tulemusi ja mõtlemistehnika õpetamine peaks toimuma eraldi kursuste kaudu.

Vaatleme lähemalt mõnd kriitilise mõtlemise definitsiooni (Fisher 2001: 2-4), alustades ameerika filosoofist, psühholoogist ja haridusteoreetikust John Dewey’st,

keda peetakse selle traditsiooni rajajaks. Dewey rääkis 'reflektiivsest' ehk 'juurdlevast' mõtlemisest, mille ta määratles oma teoses *How we think* (1909) järgmiselt:

Uskumuse või oletatava teadmismuudatuse aktiivne, visa ja hoolikas vaagimine selles valguses, milline on tema toetusalus ja millistele edasistele järeldustele ta kallutab.

Juurdlev mõtlemine on niisiis

- *aktiivne*, vastandudes ideede ja põhjenduste passiivsele omaksvõtmisele.
- *visa, püsiv*. Juurdlev mõtlemine võtab väidete vaagimiseks piisavalt aega.
- *järeldumisseoseid uuriv*. See tähendab põhjenduse struktuuri kindlakstegemist.

Robert Ennise levinud lühikeses määratluses (1989) on kriitiline mõtlemine "arukas, juurdlev mõtlemine, mis keskendub otsustamisele, mida uskuda või teha." Kolmas, Richard Pauli definitsioon ütleb, et see on

selline mõtlemisviis mistahes teema või probleemi kohta, kus mõtleja parandab oma mõtlemise kvaliteeti, allutades kontrollile mõtlemise seismised struktuurid ning pannes neile peale intellektuaalsed standardid.

Viimane määratlus on raskepärane, kuid väljendab hästi ideed, et ainus viis mõtlemist parandada on "mõtelda oma mõtlemisest" (tegelda *metatunnetusega*) ning püüda seda täiustada selgete eeskujude najal. Lisada võiks veel, et kriitiline argumenteerimine on niihästi oskus kui hoiak. Argumentide õigeks hindamiseks on tarvis mõlemat. Kui hoiak on väär, võidakse olla juba ette erapoolik või emotsionaalne. Kui ei õnnestu säilitada tasakaalu, pole teooriast kasu. Teisalt on olulised ka teadmised ja oskused. Eriti reaalses diskussioonis on mõttekäikude hindamine lihtsam, kui ollakse tuttav mõistetega nagu *käik*, *asjakohasus*, *argumenteerimisskeem*, *sidumus*, *kallutatatus*, aga ka loogiliste vormide ja argumentatsioonidega.

2. ARGUMENT

Argumentatsiooniteooria määratleb argumenti kui mõtlemisstruktuuri, mis koosneb teesist ja põhjendusest. Teine, sisult samaväärne võimalus on öelda, et argument on kogum väiteid, kus ühtedest väidetest (*eeldustest*) järeldatakse teised (*järeldused*).¹

---

¹ Argumenti ja arutlust võib võtta sünonüümidega. Mõned eestikeelsed õpikud kasutavad ingliskeelse *argument* põhivastena just arutlust. Nt Tamme, Tammet, Prank (1997: 58) antav definitsioon ütleb "arutlus (või *argument* või *tõestus*)". Käesolev artikkel eelistab arutluse asemel rääkida argumentidest.

Näide.

Kõik inimesed on surelikud.

Sokrates on inimene.

Järelikult, Sokrates on surelik.

See näide, millega algavad paljud loogikaõpikud, on väga lihtne argument, mida on raske väiksemateks tükideks lammutada. Sellega seoses on mõtet kasutada mõistet *järeldusvorm* (ka *lihtargument*). Üldjuhul koosneb filosoofilise või argise väite põhjendus paljudest osadest ega taandu üheleainsale Sokratese-laadsele põhivormile.

Järeldus on tees, mille kasuks väideldakse (või ka abitees, mis tuleb tõestada enne päristeesi juurde jõudmist). *Eeldused* on väited, millest teesi püütakse tuletada. Nad kas on algusest peale eeldatud või siis tekivad kui elementaarsemate arutluskäikude järeldused. Kuigi argumenti definitsioon juba sisaldab eelduse ja järelduse mõisteid, on loogilise struktuuri taju tekitamiseks parem need ka eraldi defineerida.

Lihtvormid põimitakse arutluses omavahel kokku loogilisteks järeldusahelateks, nii et ühe lihtargumenti järeldusest saab järgmise argumenti eeldus. *Ahel* on elementaarsem struktuur kui argument. Kui ühe lihtvormi järeldust kasutada eeldusena järgmises vormis, tekib ahel, kuid see ei pruugi veel olla käsilolev põhiargument: ahel on nii-öelda argumenti suurem tükk.

Näide. Mitmesammuline ahel. (Fisher 2001: 35, modifitseeritud.) Fossilsete kütuste põletamine põhjustab globaalset soojenemist, **nii et** on tarvis läbi rääkida nende gaaside produktsiooni vähendamise üle, mis kahju tekitavad. **Seega** meil on vaja rahvusvahelist kokkulepet, kus riigid proportsionaalselt vähendavad säärase gaaside tootmist. **Järelikult** ei tohi USA-l lubada “osta” lube nende gaaside tootmiseks teistelt riikidelt.

Mitte iga pikem argument ei ole ahel. Leidub mitmesuguseid struktuure, millest kaks lihtsamat on juba mainitud *ahelpõhjendused* (ehk ahelad) ja *paralleelpõhjendused* (Fisher 2001: ptk 3).² Ahelstruktuurid vastavad olukorrale, kus arutluse käigus toimub pidev kulgemine piki ühtainsat loogilist liini. Paralleelstruktuur tekib siis, kui ühe teesi kaitseks argumenteerime mitmel loogiliselt sõltumatul alusel. Realistlik

---

Sõna “arutlus” tundub üldisem ja võib hõlmata väitekogumeid, mis pole teesist ja põhjendusest koosnevad struktuurid. Näiteks võib arutlus olla suunatud sellele, et alles leida mõni väide, mida kaitsta, formuleerida probleem jne.

² Fisher kasutab terminit *side-by-side-reasons*, millele eesti keeles võiks vastata “paralleelpõhjendused”.

argument on sageli kombinatsioon ahelatest ja paralleelstruktuuridest, kuid võib kuuluda ka puhtasse alltüüpi.³

Argumenti võidakse mõnikord ajada segi *seletusega*. Nende kahe erinevust saab kirjeldada nii: seletus aistab mõista (väidet või olukorda), argument aga põhjendab kindlat teesi. Seletus on argumenti moodi, sest pakub samuti teatud mõttes põhjenduse ja isegi kasutab “sest”-tüüpi sõnu, mis on sageli argumenti indikaatoreiks (vt p. 5) Kuid sageli on seletuse sisuks millegi põhjusliku päritolu selgitamine, mis on hoopis teine ülesanne kui mõne teesi poolt argumenteerimine.

Näide. (Fisher 2001: 42-43, modifitseeritud)

- a. Me peaksime piirama kasvuhoonegaaside teket, sest nad kahjustavad osoonikihti.
- b. Napoleon suri, sest ta mürgitati.
- c. Meie tänavalaternad on liiga hämarad. Seepärast on meil rohkem õnnetusi ja kuritegusid kui peaks olema.

Selles näites a. on selgelt argument, b. on põhjuslik seletus, c. puhul aga pole selge, kummaga on tegu.

Üks praktiline kriteerium seletuse ja argumenti eristamiseks on niisugune: tarvis on üle kontrollida, milline on arutatav põhitees, ning vaadata, kas osapoolte vahel on teesi osas üksmeel või ei. Kui üksmeel puudub, on tegu argumentiga; kui üksmeel on olemas, võib tegu olla seletusega.

Märkus. Argumenti ja seletuse eristamine on kindlasti punkt, mis elupraktikas arutelusid keerukamaks muudab ja ka teoreetilist diskussiooni võib mõjutada. Ülesannetele, mille sihiks on ära tunda, kummaga on tegu, tasub aega kulutada (nii Waltoni kui Fisheri raamat pakuvad vastavaid harjutusi: vt näiteks Fisher 2001: 42-44. Fisheri raamatus on ka eraldi peatükk põhjuslike seletuste kohta.). Seletus on lisaks üks teadusfilosoofia keskseid mõisteid.

Argumenti mõiste juurde kuulub kehtiva ja korrektse argumenti eristus. Üks asi on argumenti eelduste tõesus, teine aga järelusseose vastuvõetavus. *Kehtiv* argument on selline, kus üleminek eeldustelt järeldustele on sooritatud õigesti: eeldustest tõesti järeldub järeltus. *Korrektne* argument on niisugune, mis on kehtiv ja kus lisaks ka eeldused on tõesed. Reaalelus muidugi huvitab eeskätt korrektne argument.⁴

---

³ Waltoni argumentatsiooniõpiku (2006) 6. peatükk, mis käsitleb diagrammtehnikat, eristab nelja põhistruktuuri: seotud eeldustega, koonduv, hajuv ja ahelargument.

⁴ Inglisekeelsed terminid on *valid* (kehtiv) ja *sound* (korrektne).

Näide. Eeltoodud Sokratese-argument on näide korrektsest argumentidest. Kindlasti tasub tuua näiteid ka kehtivatest, kuid ebakorrektestest argumentidest.

1. Kõik eestlased on muhameedlased.

Jüri on eestlane.

Järelikult, Jüri on muhameedlane.

2. Kõik krokodillid hindavad ilu.

George Bush on krokodill.

Järelikult, George Bush hindab ilu.

Esimeses näites on 1. eeldus väär, 2. eeldus võib olla tõene. Järeldus võib olla niihästi tõene kui väär. Teises näites on eeldused lausa absurdsed, kuid järelduskäik sellegipoolest formaalselt kehtiv. Lisaks võib ka järeldusena esitatud väide olla tõene, ainult et käesolev argument seda ei tõesta. Intuitiivselt on nii mõnelgi inimesel algul raske tajuda, et 2. argumentis üldse midagi õiget on, aga just seepärast on seda laadi näide hea formaalse õigsuse mõiste tunnetamiseks.

3. ARGUMENDI TÕÜBID

Deduktiivse argumenti all mõistetakse sellist mõttestruktuuri, kus eelduste tõesus kindlalt ja paratamatult tagab järelduse tõesuse. Kui eeldused on tõesed, on loogiliselt võimatu, et järeldus oleks väär. Sokratese-vorm on just niisugune, aga paljud argumentid sellised pole. Võrdleme kahte järgmist väitekogumit:

1. Kõik inimesed on surelikud.

Sokrates on inimene.

Järelikult, Sokrates on surelik.

2. Enamik inimesi armastab elumõnuseid.

Sokrates on inimene.

Järelikult, Sokrates armastab elumõnuseid.

2. näite puhul eelduste tõesus järelduse tõesust ei taga, kuid teeb selle *tõenäoliseks*. Valides esimese ettejuhtuva inimese, on usutav, et satume kellelegi, kes armastab

elumõnused. *Induktiivse* argumendi võibki määratleda kui sellise, kus eelduste tõesus teeb järelduse kehtimise tõenäoliseks või tõepäraseks.⁵

Märkus. Vahel öeldakse, et deduktiivne argument annab kindlaid järeldusi, induktiivne aga tõenäolisi, kuid see on väär. Vaatleme järgmist deduktiivset argumenti (niihästi selle näite kui käesoleva punkti teoreetilise materjali põhiallikaks on Groarke 2007):

Globaalne soojenemine on paratamatu.

Pole mõtet püüda vältida midagi, mis on paratamatu

Järelikult, pole mõtet püüda vältida globaalset soojenemist.

Selle argumendi eeldused on parimal juhul tõepärased. Kuna järelduse kindlus ei saa olla suurem kui eeldustel, siis ehkki järeldus paratamatult tuleneb eeldustest, ei ole ta kindlasti tõene väide.

Deduktivism on vaade, mille järgi absoluutselt kõik argumendid on lõppkokkuvõttes deduktiivsed. Et nad seda on, pole ilmne, vaid saab nähtavaks detailsel analüüsil. Vastavalt ongi mitteformaalse loogika üheks peasihiks rekonstruktiivne ülesanne. Reaalsete argumentide üks põhitunnus on see, et paljud eeldused on peidetud, mistõttu on ju tõesti võimalik, et vähemalt osa induktiivseid argumente osutub lähemal uurimisel deduktiivseteks. Selle vastu ütleb *antideduktivism*, et nii mõelda tähendab suruda reaalargumendid kunstlikku, kitsasse mudelisse. Antideduktivistide meelest on deduktiivne ja induktiivne kaks täiesti isesugust argumendi liiki, aga võib-olla on sõltumatuid argumenditüüpe rohkemgi. Vastavalt pakutakse mitmesuguseid argumentide tüpoloogiaid.

Üks võimalik tüpoloogia lisab deduktiivsele ja induktiivsele argumendile veel kaks tüüpi – konduktiivse ja abduktiivse. *Konduktiivse argumendi* puhul on tegemist “mitteotsustavate põhjendustega” teatud järelduse kasuks.

Näide. Oletame, et kohtujuhtumi erinevad tõendid viitavad, et X on Y mõrvas süüdi. Tõendid võivad olla niisugused: tunnistaja ütleb, et X vajutas päästikule; ballistika näitab, et kuul on relvast, mis Y mõrvas; kuuldi X-i korduvalt ütlemas “ma tapan ta”. Kõik need andmed annavad tugeva aluse väitmaks, et X on süüdi, kuid ei tõesta seda lõplikult siiski. Sellised mõttekäigud pole (väidetavalt) taandatavad ei deduktiivsele ega induktiivsele argumendile.

---

⁵ Tõenäolise ja tõepärase (usutava) mõistete puhul figureerivad loogikas kohati olulised tähendusvahed ja peenemad eristused. Waltoni argumentatsiooniteooria õpik kasutab näiteks selliseid termineid nagu *inductive*, *probable*, *plausible*, *defeasible* ja *presumptive*, millest osa käibivad sünonüümidena, osa mitte. Algtaseme õppijate puhul pole sellele tarvis tähelepanu pöörata, edasijõudnumate puhul küll. Kui Stanfordini filosoofiaentsüklopeedia artikkel mitteformaalsest loogikast (Groarke 2007) eristab kokkuvõttes neli põhilist argumenditüüpi, siis Waltonil figureerib kolm.

Abduktiivne argument on “parima seletuse alusel järeldamine” (*inference to the best explanation*). See on mõtlemine, mis tunnistab väite (hüpoteesi) tõeseks seepärast, et see seletab teadaolevaid fakte kõige paremini. Loodusteadustes tähendab see mõtlemist, mille puhul hüpotees aktsepteeritakse, kuna see paistab kõige paremini või piisavalt hästi seletavat katse- ja vaatlusandmeid.

Näide. Füüsikas tunnistatakse atomaarhüpotees tõeseks, kuna see seletab mitmete muude hüpoteesidega võrreldes kõige paremini fakte ainete vaadeldavate omaduste ja vastasmõjude kohta. Ka argielus on abduktiivne mõtlemine tavaline. Minnes koju ja märgates, et võti ei keera, püstitab inimene hüpoteesi, et üks pereliige on oodatust varem koju jõudnud, ukse lukustanud ja võtme ette jätnud. See hüpotees seletaks hästi mittekeeramise fakti. Mõistagi võiks püstitada ka teisi hüpoteese: tegemist on mingi erilise soojuspaisumise efektiga; korteris on murdvaras, kes on kogemata vales võtme ette unustanud, või ehk isegi luusib seal ringi ufonaut, kes mõttejõul ei lase võtmel augus keerelda. Kuid üldjuhul osutuvad need teised hüpoteesid halvemaks, st ei sobi hiljem ilmnevate muude faktidega.⁶

4. ARGUMENDI KONTEKST

Reaalelus esinevad argumendid sageli dialoogi või debati kontekstis. *Dialoog* on eesmärgistatud vestlus, mis hõlmab palju alaliike: argivestlus, intervjuu, kohtuprotsess, poliitiline väitlus. Osapooli võib dialoogil olla mitu – kõige lihtsamal juhul kaks. *Debatt* on arutelude kompleks, mis hõlmab pikema ajavahemiku ning sisaldab paljusid dialooge.

Argumentatiivse dialoogi juurde kuulub alati vastasseis: on tees, millesse suhtutakse erinevalt. *Vaidlus* on otsene, terav vastasseis, kus põrkuvad vastandlikud teesid. Üks väidab, et A; teine kaitseb täpselt vastupidist teesi, eelmise eitust. Kumbki osapool püüab teist veenda oma väitest loobuma ja võtma omaks vastupidist. *Lahkarvamus* on nõrgem vastasseis, mõnel juhul peaaegu neutraalne vaatepunkt. Ühel osapoolel on selge tees, teine aga kahtleb selle õigsuses või põhjenduse mõnes punktis.

Näide. Kahest järgmisest arutelust esimene on vaidlus, teine aga lahkarvamus.

1. A: Surmanuhtlus on õige. B: Surmanuhtlus on väär.

2. A: Surmanuhtlus on õige. B: Surmanuhtlus võib mõnel juhul kaasa tuua süütu inimese hukkamise.

Vahel on kerge aru saada, kas tegu on vaidluse või lahkarvamusega, kuid alati mitte. Diskussiooni käigus võib olukord ka muutuda: lahkarvamusest saab vaidlus või vastupidi.

---

⁶ Induktiivne mõtlemine ja nn induktsiooni probleem on filosoofia–eriti teadusfilosoofia–väga oluline teema. See on koht, mis võimaldab ilma pikemata siirduda loogikast filosoofiasse ja vastupidi. Induktsiooni mõiste fundamentaalsust vanemates teadusfilosoofia käsitlustes vt A. Chalmers (1998).

Näide. Kas järgmine diskussioon on vaidlus või lahkarvamus?

Bruno: abort on alati väär. Barbara: abort on alati naise valida.

Kui rangelt definitsioone järgida, siis “abort on alati väär” eitus on “abort on mõnikord õige”. Ent “abort on alati naise valida” ja “abort on mõnikord õige” ei tundu loogilises mõttes samaväärsed.

Dialogide käsitlemisel on kasulikud mõisted *kõneakt*, *käik* ja *sidumus*. Termin “kõneakt” (*speech act*) osutab tõsiasjale, et inimestel on kommunikatsioonilised kavatsused ja keeleväljenditega *tehakse* asju. Väitmine, needmine, palumine, anekdoodi jutustamine on erinevad keeleteoimingud. Keelt ei kasutata ainuüksi informatsiooni edastamiseks. Loogika õpetamisel võib see fakt sageli varju jääda: võib tekkida tunne, et on olemas ainult kindla kõneviisi laused ning väitmine on keele ainuke huvipakkuv funktsioon. Mõne keeelifilosoofi arvates kujutab aga suurem osa igapäevakõnest endast teistsuguseid kõneakte kui väitmist. Käik (*move*) on mistahes konkreetne etteaste, verbaalne või mitteverbaalne tegu, mida dialoogis tehakse. Käik võib oma olemuselt olla argumentatiivne või mitteargumentatiivne. Väite esitamine, põhjendamine, küsimine, uue argumendi mängutoomine, teesi modifitseerimine jne on argumentatiivsed käigud. Mitteargumentatiivsed käigud on rusikaga lauale pörutamine, kakkusse sööstmine, vihje teise osapoole endast väljaviimiseks, üleskutse rahunemisele, püstitõusmine, naljaviskamine jt.

Näite. Mitteargumentatiivse käigu klassikasse kuulub Nikita Hruštšovi “kingakäik” ÜRO-s 12. oktoobril 1960. Kui vaidlustati NSVL motiivid teatud resolutsiooni esitamisel ja viidati Ungari sündmustele, võttis Hruštšov demonstratiivselt kinga jalast ning hakkas sellega vastu lauda koputama, näitamaks, kui väga teema teda tüütab.

Oluline mõiste on sidumus (*commitment*).⁷ Väitlause esinemine ja väitmismulje loomine ei tähenda alati, et on tegu väitmisega. Tõeline väitmine eeldab, et väitlause ütleja on end siiralt sidunud teatud teesiga, mida peab tõeseks. Teatrilaval öeldavad väitlauseid näiteks pole mõeldud väidetena. Öeldes maas lamavat kaasnäitlejat nähes “Hamlet on surnud” ei mõelda, et Hamlet on surnud ega isegi seda, et Hamlet üldse ruumis on. Ka argumenteerivas dialoogis öeldav väitlause ei tähenda alati, et ütleja tegelikult väidet pooldab: tõelised sidumused võivad ilmned kaudselt.

---

⁷ Vahel räägitakse ka (loogilistest) kohustustest, kuid kohustuse-sõna toob mängu selliseid kaastähendusi, mis pole väga teretulnud.

Näide. Milline on ütleja tõeline sidumus, võidakse otsustada isegi intonatsiooni põhjal.

1. Või et GMOD on head asjad.” (iironiliselt)
2. GMOD on väga head asjad. (silmakirjalikult)
3. GMOD on head asjad. (siiras usus ja olles valmis põhjendama).

Lõpuks tuleks juhtida tähelepanu teksti ja elava diskussiooni erinevusele. Tekst on staatiline, paigalseisev struktuur, seevastu elavas arutelus toimub pidev argumentide pakkumine ja seostamine. Reaalajas diskussiooni puhul on raskem tähendusi paigal hoida. Kui teema kütab teravaid kirgi ja moderaatorit pole, võib arutelu kergesti muutuda emotsionaalseks ja ekslevaks. Samas on elava arutelu eeliseks täpsustamise võimalus. Kui püüame mõista mõne argumenti üksikasju, saab alati üle küsida, mida täpselt mõeldi. Teksti puhul saab lähtuda vaid sellest, mida tekst sisaldab.

5. ARGUMENDI ÄRATUNDMINE

Argumenti äratundmise asemel võib rääkida ka selle “rekonstrueerimisest”. Pole väga suurt vahet, milliseid sõnu kasutada, kuid teatud nüanss siiski on. Kui räägime äratundmisest, jääb mulje, just nagu ilmutaks argument end ise ja oleks äratuntav sama lihtsalt nagu tuttav inimene tänaval. Vahel nii ongi. Sõna “rekonstrueerimine” seevastu osutab tõsiasjale, et me tõlgendame aktiivselt seda, mida kuuleme või loeme. Mõnikord on põhjendustest ja väidetest raske aru saada ning argumenti struktuur tuleb teatud määral loovalt enda jaoks kokku panna.

Argumenti äratundmist hõlbustavad *indikaatorsõnad*. Need on tüüpilised sõnad ja keeleväljendid, mis märgivad eelduse või järeluse esinemist. Alljärgnevalt on loetletud rida tavalisi indikaatoreid (neid on märksa rohkem).

Järeluse indikaatorid: järelkult; seega; niisiis; nii et; sellest tulenevalt; seetõttu; mis näitab, et; mistõttu; mis tõestab, et; see võimaldab meil järeldada, et; siit järeldub, et; see lubab arvata, et.

Eelduse indikaatorid: sest; kuna; see järeldub faktist, et; põhjuseks on asjaolu, et; esiteks; teiseks; oletagem, et; eeldame näiteks, et; kui oletada, et; kui lähtuda sellest, et.

Indikaatorid on kasulikud, kuid vahel ka petlikud, sest loomuliku keele sõnadele on omane mitmetähenduslikkus. Eespool (p.2) oli juttu seletuse ja argumenti eristamisest: *sest*-sõna võib osutada nii argumentile kui põhjuslikule seletusele. Ka teised indikaatorid ei osuta alati argumentidele.

Näide. “Sa lähed niisiis Monacosse puhkama”. *Niisiis* on järeluse indikaator, kuid sellises lauses on tegu pigem küsimusega või sooviga, et antaks lisainformatsiooni, mitte aga argumenti osaga.

Mõnel juhul võivad indikaatorid argumentidest puududa. Vaatame veel kord Sokratese-argumenti. *Kõik inimesed on surelikud. Sokrates on inimene. Järelikult, Sokrates on surelik.* Siin on kõik kenasti kirjas, järelduse indikaator on olemas. Kuid sama vorm võiks olla antud teisiti, isegi lõpmatult paljudel eri viisidel:

1. Sokrates on inimene, aga kõik inimesed on ju surelikud, järelikult on Sokrates surelik.
2. Sokrates on inimene, seega surelik.
3. Kuna Sokrates on inimene, siis on ta surelik.
4. Inimene on ju surelik – nii Sokrateski. Jne.

Eelnenut üldistades: ka heas tekstis on arutus harva esitatud nii, nagu loogik seda kirja paneks.⁸ Sageli on vajalik argumenti mõistmiseks teksti oluliselt teisendada. Niisugustest teisendustest kolm peamist on kustutamine, grammatiline teisendus ja eelduste (vahel ka järelduste) lisamine.

Kustutamine on üks esimesi asju, mida analüüsitava tekstis võib teha. Kui on selgelt näha, et mõni tekstiosa on anekdoot või meenutus või sisaldab ohtralt omadussõnu, võib alustada kõige selle sõna otseses mõttes pliiatsiga mahakriipsutamise, mis põhiväite ei paista puutuvat. (Vahel võib isegi juhtuda, et pärast seda protsessi ei jää midagi analüüsimiseks järele). *Grammatiline teisendamine* on keerulisem teema. Reeglina sisalduvad väited kindla kõneviisi lausetes. Kuid mõnikord pole kahtlust, et ka hüüatus või retooriline küsimus puutub arutlusse.

Näide. “Ära arva, et sa võid oma organismiga piiramatult eksperimenteerida!” on vormilt hüüdlause ja “kas sa tõesti arvad, et võid oma organismiga piiramatult eksperimenteerida?” on ilmselgelt küsimus. Samas, kui diskuteeritakse narkootikumide dekriminaliseerimise või alkoholi inspireeriva mõju üle, funktsioneerivad sellised hüüd- ja küsilauseid pigem väidetena, mis sisaldavad olulist mõtet, ja nad on targem teisendada kasvõi kujule “ohtrad teravad mõjud organismile põhjustavad varem või hiljem midagi halba”.

Kustutamise kõrval on isegi veel sagedamini vaja tekstile ühtteist *lisada*. Lõviosa argielu mõttekäikudest (kuid tegelikult ka filosoofia arutlustest!) on entümeemid. *Entümeem* (‘vaimus’, kreeka k. *en thymo*) on puuduvate (implitsiitsete) eeldustega argument. Inimesed ei ole loogilised masinad ja neil pole kombeks välja öelda taustaväiteid, mis tunduvad iseendastmõistetavad. Näiteks eespool antud neljast

---

⁸ Kindlasti on kasulik juurutada argumentatsiooni õppijais harjumust teksti analüüsid eeldusi ja järeldusi markeerida (vt nt Fisher 2001: 39) või neid lausa formaalloogikute kombel üksteise alla kirjutada ja nummerdada. Kuid vähegi realistlikuma pikema teksti puhul tähendab see aeganõudvat ümberkirjutamist, nii et sellega ei saa liialdada. Mõni niisugune harjutus on igal juhul kasulik (eriti kodutööna), et õppijad tajuksid, kui suur erinevus on reaalse teksti ja õpikuvormide vahel.

Sokratese-argumendist 2.-4. on entümeemid, kuna ei ütle välja, et kõik inimesed on surelikud.

Näide. Hubert Schleichert (1999: 17) toob entümeemide kohta järgmise näite:

Ma leian, et X peaks taas peaministriks saama. Ajad on rasked ja X on juba 10 aastat valitsenud.

Ma leian, et X ei peaks taas peaministriks saama. Ajad on rasked ja X on juba 10 aastat valitsenud.

Pealtnäha väga sarnased argumendid tunduvad mõlemad mõistlikud, kuid on ometi vastupidised. Algul ei saagi hästi aru, milles asi. Alles siis, kui tuua välja varjatud eeldused, on näha, et lahkeli tuum peitub printsiipides:

1. Kui ajad on rasked, ei peaks kogemustega valitsusjuhti vahetama.
2. Kui ajad on rasked, tuleks anda võimalus uuele valitsusjuhile.

Sokratese-argumendi puhul pole raske peidetud eeldust ära mõistatada, ent Schleicherti näites on entümeemi rekonstrueerimine juba keerulisem. Schleichert märgib muuhulgas, et “praktiliselt kunagi ei tooda argumendi kõiki eeldusi välja, sest see oleks ebavajalik, igav, eemaletõukav, piinav.”

6. DIALOOG JA DISKUSSIONINORMID

Argument esineb sageli mitme osalejaga diskussiooni (“dialoogi”) kontekstis. Walton (2006: 183-191) eristab kuut peamist dialoogi tüüpi: veenmisdialoog, läbirääkimisdialoog, uurimisdialoog, kaalutlemisdialoog, infootsingu dialoog ja eristiline dialoog.⁹ Kõige puhtamalt argumentatiivne on neist *veenmisdialoog*, mille alaliigiks on kriitiline diskussioon. Iga tüüpi dialoogi puhul on olemas kollektiivne eesmärk, mis juhhib osapooli ja nende käike: kokkuleppe sõlmimine, infovahetus, väite kontrollimine või muu. Kuid osalejatel on alati ka individuaalsed eesmärgid. Seega seni kui kestab dialoog, on alati olemas nii koostöö kui vastasseis.

Veenmisdialoogis püüab väitleja panna oponenti oma väitega nõustuma, kasutades eeldusi, mida teine tunnistab. Dialoogi astudes on osalised omaks võtnud kindla hoiaku – nad tunnistavad mõistuspärast argumenti. Kui juhtub nii, et teine osapool esitab häid argumente ja tema järeldusega tuleks nõustuda, aga seda ei tehta, on tegu veenmisdialoogist väljaastumisega. See on elus alati võimalik ja isegi sagedane.¹⁰ Argumenteerimise lõppsihiks on veenmisdialoogis kahtlusest vabanemine: ideaalis soovitakse jõuda ühisele arvamusele põhiteesi suhtes. Kuigi tihti niisuguse

---

⁹ Eristilise dialoogi sisuks on konflikti pinnaletoomine, emotsioonide väljendamine.

¹⁰ Psühholoogilisi vahendeid, kuidas hoida pingelistes elusituatsioonides dialoogi katkemast, käsitleb näiteks Pattersoni ja tema kaasautorite “Otsustavad kõnelused.” (2008)

tulemuseni ei jõuta, ei tähenda see, et dialoog oleks olnud mõttetu. Arutelu kasu võib seisneda näiteks järgmises:

1. Teadvustatakse ja sõnastatakse selgelt vaateid, mis varem olid hägused.
2. Täpsustatakse vaadete põhjendusi.
3. Modifitseeritakse teesi.
4. Teemast arusaamine muutub sügavamaks ja detailsemaks, alternatiive hakatakse õiglasemalt hindama.

Argumenteerival dialoogil on neli arengujärku. *Konfrontatsiooni* faasis esitab üks osapool oma teesi. Selgitatakse, mis laadi on teise osapoole vastasseis sellele ning sõnastatakse arutelu põhiprobleem. *Avamise* faasis otsustavad arutlejad diskussiooni alustada, nõustudes järgima diskussioonireegleid. *Argumenteerimise* faasis esitatakse põhjendusi oma seisukohtade kaitseks ning uuritakse kriitiliselt oponendi argumente. *Sulgemise* faasis diskussioon lõpeb. Kui üks osapool on eesmärgi saavutanud, peab teine osapool seda möönma.

Diskussiooni eri järkudest tasub teadlik olla, sest sellest sõltub kohati argumentide hindamine. Üks argumendi (või küsimuse) hindamise põhifaktor on selle asjakohasus, kuid viimane sõltub ka dialoogi faasist. Kui varem on aruteluteemas kokku lepitud ja ollakse juba argumenteerimise etapis, ei ole tavaliselt asjakohane pöörduda tagasi algusse, et “kuidas meie probleemi ikka sõnastada”.

Argumentatsiooniteooria Amsterdami koolkond on andnud niinimetatud *kriitilise diskussiooni põhireeglid* (van Eemeren & Grootendorst 1992: 208-209). Walton (2006: 176-177) esitab need modifitseeritud kujul, alljärgnevalt antakse veel palju lihtsam variant praktiliste maksiimidena.¹¹

---

¹¹ Diskussioonireeglite juurde kuulub normatiivse argumenteerimismudeli mõiste. Käigud, mis ühes mudelis on keelatud, võivad teises olla lubatud. Näiteks läbirääkimistel on lubatud paljud võtted, mis kriitilises diskussioonis on keelatud; nõuded sellele, kas oma loogilisi sidumusi tohib arutelu vältel muuta, on samuti erinevad. Kõrvalepõikena olgu märgitud, et läbirääkimiste rafineeritud maailmast annab suurepärase ettekujutuse Roy Lewicki ja Alexander Hiam raamat (2007), mis on olemas ka eesti keeles. Ehkki psühholoogilise manipuleerimise teemadega peaks noorte õpetamisel ettevaatlik olema, on võimalik, et näiteks kommertsgümnaasiumis on väikese valiku läbirääkimistemade käsitlemine kiire ja tõhus viis, kuidas praktilise loogika vastu huvi tekitada (vt nt Lewicki ja Hiam lk 100-108 selliseid teemasid: ähvardused ja lubadused, viimased pakkumised, “kuidas mängida kõva kutti”, ausad ja petlikud võtted, võltsargumendid, “näksimine” jt). Sellised teemad kuuluvad oma olemuselt mitteargumentatiivse käigu mõiste juurde. Loogika ja psühholoogia teemade põimumine on praktilises loogikas vältimatu.

1. LUBA ARVATA JA KRITISEERIDA. Keelab ähvardamise, kõrgemale staatusele apelleerimise või muu taktika, mille eesmärgiks on teisel osapoolel suu sulgeda.
2. ÄRA KEELDU PÕHJENDAMAST. Juhul kui palutakse mõnd väidet põhjendada, ei tohi keelduda.
3. ÄRA KARIKEERI. See on suunatud “hernehirmutise” (*straw man*) argumenteerimisvea vastu. Vastaspoole seisukohta ei tohi moonutada.
4. ÄRA KALDU TEEMAST KÕRVALE. Asjakohasus on omaette keeruline teema (vt Walton 2006: 7. ptk).
5. TUNNISTA OMA VARJATUD EELDUSI.
6. TOETU EELDUSTELE, MIDA OPONENT TUNNISTAB. Tähtis pole esitada lihtsalt hea argument, vaid just niisugune, mis lähtub nendest eeldustest, mida vastasvääitleja tunnistab. (Need fikseeritakse eeskätt selle alusel, mida ütlustest võib välja lugeda, aga vt ka 8. reegel.)
7. RAKENDA ARGUMENDISKEEME ÕIGESTI. Loogilisi vorme ja potentsiaalselt probleemseid argumenteerimiskeeme (vt käesoleva artikli p. 7) tuleb rakendada korrektselt.
8. KOOSKÕLASTA OMA SÕNASTAMATA EELDUSED OPONENDIGA. Täpsustab reeglit 6.
9. MÄÄRATLE MÕISTED SELGELT. TÕLGENDA OPONENDI MÕISTEID KORREKTSILT. Reaalsed diskussioonid toimuvad kõnekeeles, mis on paljutähenduslik. Keelelise täpsuse nõue on väga oluline, sest pole ju mõtet vaielda keerukate põhjenduste üle, kui juba algselt on terminites lahknevused. Sageli on kasulikud otsesed kokkulepped sõnade tähenduste osas.
10. KUI OPONENDI ARGUMENT ON HEA, NÕUSTU SEISUKOHTA MUUTMA (või tunnista, et sinu argument vajab täiustamist, juhul kui sa ei taha oma teesist päriselt loobuda). Kümnes reegel sõnastab arusaama võitmisest ja kaotamisest, mis kuulub spetsiifiliselt kriitilise diskussiooni juurde. On suur vahe, kas võita psühholoogiliste võtetega (kurnata puiklemistega vastane välja, lõpetada diskussioon aja venitamisega, hirmutada jne) või saavutada seda, et vastaspool vabatahtlikult tunnistab sinu järelduse enda omaks, sest soovib, et teda käsitletakse mõistuse ja diskussioone norme austavana.

7. MÕNED PROBLEEMID JA KOMISTUSKOHAD

Argumenteerimisel on võimalik libastuda paljudel viisidel. Järgnevalt vaadeldakse põgusalt kolme teemat: üldistus, vasturääkivus ja “eksijäreldused” (*fallacies*). Viimased on suure veavõimalusega, ent vahel õiged loogilised skeemid, millest mitmeid teadvustati hästi juba antiikajal, osa on hilisemat päritolu.

Üks kõige levinum viis väite põhjendamiseks on pakkuda *üldistus*, mille alla väide üksikjuhtumina langeb. Juba Sokratese-vormis näeme seda:

Kõik inimesed on surelikud.

Sokrates on inimene.

Järelikult, Sokrates on surelik.

Kui anda definitsioon, siis üldistus (*generalization*) on väide, mis omistab teatud omaduse tervele asjade klassile. Sokratese-näites probleemi pole, ent muidu on ennatlik või põhjendamatu üldistamine üks sagedasemaid argumenteerimisvigu. See on stereotüüpide ja eelarvamuste rakendumise koht. Walton (2006: 15) eristab kolme tüüpi üldistusi: universaalne, induktiivne ja presumptiivne. Et vaadata neid lähemalt, asetame kõrvuti neli väidet:

1. Kõik eestlased on ateistid.
2. Enamik eestlasi on ateistid.
3. 92% eestlasi on ateistid.
4. Linnud lendavad.

Esimene näide, *Kõik eestlased on ateistid*, on universaalne (kategoriline) üldistus. Seda laadi väide on mõeldud kehtima objekti- või olendiklassi absoluutselt kõigi liikmete kohta. Niisuguse üldistuse kummutamiseks piisab ainsast *kontranäitest* – tuleb leida üks inimene, kes on niihästi eestlane kui usklik.¹² Teine ja kolmas näide, *Enamik eestlasi on ateistid* ja *92% eestlasi on ateistid*, on mõlemad induktiivsed üldistused. Erinevus nende kahe vahel seisneb selles, et üks on kvantitatiivne, toetub arvudele (statistikale), teine aga mitte. Induktiivne üldistus on määratletav kui väide, mis ütleb, et objekti- või olendiklassi teatud hulgal indiviididel on kindel omadus. Kui hulga suurus täpsustatakse arvudega, saame statistilise üldistuse, kui aga piirduakse sõnadega nagu *enamik*, *paljud*, *suurem osa* jne, on tegu mittestatistilise induktiivse üldistusega. Statistilise induktiivse üldistuse võivad kummutada alternatiivsed või uuemad statistilised andmed, samas kui arvude abita sõnastatud induktiivse üldistuse puhul jääb ebamääraseks, missugune olukord oleks kummutus.

Neljäs näide, *Linnud lendavad*, on presumptiivne üldistus.¹³ Seda laadi üldistus ütleb, kuidas asjad tüüpiliselt, tavaliselt või esimeses lähenduses on. Presumptiivne

---

¹² Kui reaalelus öeldakse *kõik*, ei mõelda seda sageli täht-tähelt, kategorilisena. Niipea kui esitada täpsustav küsimus “kas tõesti *kõik*?”, võidakse selgitada, et “noh, ma mõtlen, et peaaegu kõik või meie põlvkonnast enamik.” Ütelda ja mõelda täiesti kategoriliselt *kõik* tähendab hõlmata mõttes ka kõik tulevikus esinevad või minevikus esinenud juhtumid. Nii on näiteks “kõik inimesed on surelikud” rangelt võttes mõeldud selliselt, et ka miljard miljardi aasta pärast, kui inimesed ikka veel peaksid eksisteerima, on nad ikkagi surelikud, arenegu teadus ükskõik kui kaugele.

¹³ Presumptiivset üldistust võiks eestikeelsemalt nimetada *eelduslikuks* üldistuseks. ‘Presumption’ tähendabki inglise keeles eeldust (“süütuse presumptsioon”).

üldistus on loomulik ja vajalik eriti olukorras, kus valitseb info või aja nappus ja tuleb kasutada esimesi mõistlikuna tunduvaid eeldusi (ka siis, kui olukord kiiresti muutub). Kui asume arutlema millegi lindudega seonduva üle, võime ilma pikemata toetuda eeldusele “linnud lendavad”, mõeldes seejuures, et niipalju kui teada, või nagu tundub normaalne olevat, nad seda kõik teevad. Et jaanalinnud või emud ei lenda, võib olla teadmata, ununenud või näida ebaoluline. Mõneti parem näide kui *Linnud lendavad on Kanu süüakse*. Siin apelleerime just tavatõele, mis meie kanateemaliste mõttekäikude kontekstis on enesestmõistetav: me ei pruugi seejuures nõustuda, et *enamik* kanu kasvab ärasöömiseks.

Mis vahe on induktiivsel ja presumptiivsel üldistusel, selle üle on vaieldud. Mõned loogikud ütlevad, et presumptiivne on induktiivse alatüüp, teised leiavad, et see on omaette kategooria. Üks võimalus erinevust põhjendada on öelda, et induktiivse üldistuse puhul on vähemalt mingid andmed selle kohta, kas nii-öelda + ja - juhtumite vahekord on ühe või teise alternatiivi kasuks (kas rohkem on lendavaid või mittelendavaid linde, söödavaid või mitesöödavaid kanu). Presumptiivse üldistuse puhul võib mängus olla hiiglaslik korrastamata andmemass, millele viidatakse lihtsate siltidega (*linnud, muhameedlased, eestlased, kaardimängud*), aga meil pole aimugi, kas suhe on ühe või teise võimaluse kasuks. (Walton 2006: 18-20)

Vaatleme veidi teistsugust näidet.

Igäihel on õigus oma omandile.

Juhan nõuab, et ma annaks talle tema püssi tagasi.

Juhani püss on tema omand.

Järelikult, Juhanil on õigus oma püss minult tagasi saada.

Esimene eeldus on presumptiivne üldistus. Tavaarusaamas õigus omandile kehtib, seda võib eeldada. Võimalike erandite kohta me ei oska suurt öelda, kuigi usume, et seadus need sätestab. Oletame nüüd, et saab teatavaks järgmine informatsioon: *Juhanil esineb viimasel ajal psühhoosi ning ta tarvitab siis vägivalda. Ta on ka äsja loobunud ravimite tarvitamisest*. See teave tundub osutavat algse üldistuse võimalikule erandile. Kui ikkagi väita, et Juhanil on õigus püss tagasi saada, ollakse ebamõistlik ja tehakse ka argumenteerimisviga: presumptiivse üldistuse mõistes on sees esialgsus ja vajadus väidet uue informatsiooni valguses ümber vaadata. Kui keeldutakse sellele mõtlemast, on tegu krampliku klammerdumisega reegli külge.

Fanaatilistele ja dogmaatilistele argumenteerijatele on omased eriti jäigad stereotüübid. Ollakse täielikult pühendunud oma veendumustele, nähakse asju must-valgelt, polariseeritult. Seda, mida peaks võtma presumptiivse üldistusena, nähakse kategoorilisena. Oponenti nähakse isegi kurja inimesena. Kipub olema kasutu toetuda ratsionaalsele argumentatsioonile, kui selliste inimestega dialoogi sattuda.

Võib näida, et nad kuulavad sind, isegi tunnistavad sinu väiteid, kuid jõuavad tegelikult alati tagasi samasse lähtepunkti. Niisugune on Waltoni pessimistlik diagnoos (2006: 20). Veidi optimistlikum on Hubert Schleicherti hoiak, kelle väike ja väga huvitav argumentatsiooniteooria raamat õpetab, kuidas fundamentalistidega arukalt, leebelt, “hulluks minemata, aga õõnestavalt” väidelda (Schleichert 1999).

Vasturääkivus on argumentide analüüsimisel väga oluline mõiste. Kui üks ja sama inimene dialoogi ühes järgus väidab, et eutanaasia on halb, teises aga, et see on hea, on tegu vasturääkivusega, mis teeb vähemalt ajutiselt raskeks niihästi seisukohta kui väitlejat tõsiselt võtta. Olgu siinkohal antud ka määratlus: kaks väidet on vasturääkivad, kui pole loogiliselt võimalik, et mõlemad on korraga tõesed. Selle määratluse juures on tähtis fraas “loogiliselt võimalik”. Loogiline võimalikkus peab silmas seda, et teatud asjaseis on *mõeldav*, ehkki võib meie maailmas olla füüsikaseaduste tõttu või muul põhjusel täiesti võimatu.

Näide. Vaatleme järgmisi väitepaare.

1. *Bob on 60-aastane mees.*

2. *Bob jookseb 2 kilomeetrit vähem kui 4 minutiga.*

---

3. *Bob on 60-aastane mees*

4. *Bob pidas oma 75. sünniaastapäeva San Franciscos.*

Kui keegi usub korraga väiteid 1.-2., pole ta vasturääkiv. Loogiliselt on 60-aastased superjooksjad võimalikud, kuigi tegelikus maailmas neid seni pole – füsioloogia või meditsiini areng ei luba seda. Seevastu väitepaar 3.-4. on tõesti vasturääkiv. Sellest paarist nähtub ka, et vasturääkivus võib olla rohkem või vähem varjatud. Kui keegi sõnastab väite ja selle otsese eituse (*Bob on 60-aastane* ja *Bob ei ole 60-aastane*), on vasturääkivus ilmne. Seevastu paaris 3.-4. pole tegu väite ja selle otsese eitusega, kuid on selge, et 4. väite tunnistaja nõustub, et Bob ei ole 60-aastane.

Märkus. Võimalikkus, võimatus, paratamatus – niinimetatud *modaalsed mõisted* – on filosoofias ja formaalloogikas põhjapanevad. Kuivõrd argumentatsiooniteooria mitmed põhimõisted määratletakse nende kaudu, saab siin üles võtta neid otseselt filosoofilisi teemasid. Kohati ka gümnaasiumitasemele sobivaid arutlusi võimalikkusest ja paratamatusest sisaldab Earl Conee ja Theodore Sideri *Riddles of existence* (2005), inspireeriv ja värske sissejuhatus analüütilisse metafüüsikasse.

Vasturääkivus on pikemas dialoogis iseendast kerge tekkima. Inimvaimus tekib mõtteid ju tohutult ning paljugi sellest, mida eeldatud või kuhu eeldused välja viivad, pole arutlejale loogiliselt läbinähtav ka hea tahtmise korral. Vasturääkivuste teke on seega psühholoogiliselt mõistetav, kuid ikkagi ei saa P ja P eituse korraga tõesed olla! Kui niisugune olukord tekib, tuleb oma hoiakud üle vaadata ja mõelda, kummast

väitest taganeda. Mõnikord piisab sellestki, kui üks väide ümber formuleerida: mõeldi muud, kui öeldi, sõnastus ei õnnestunud.

Samas tasub tähelepanu juhtida, et mittevasturääkivuse nõue on väga formaalne tingimus. Tingimus ütleb vaid, et P ja mitte-P ei saa korraga olla tõesed, jättes täiesti lahtiseks, kumb neist on väär. Kuid just see meid ju lõppkokkuvõttes huvitab. Kui väitleja kohta õnnestub näidata, et ta on vasturääkiv, ei tähenda see, et tema argumendid ei peaks enam huvitama. *Sellisel kujul* argument ja tees ei lähe, kuid pikas perspektiivis võivad väitleja mõtted osutuda heaks.

Lõpetuseks mõni sõna eksijäreldustest ehk ohtlikest argumenteerimisskeemidest. Just eksijäreldused olid mitteformaalse loogika algusaegadel uurimise keskmes. Formaalloogikas mõisteti algselt eksijärelduse all arutlusvormi, mis tegelikult on vigane, ehkki esmapilgul paistab olevat mõistlik. Hilisemal ajal püütakse anda definitsiooni, kus “paistmist” ei esine, kuna seda mõistet on raske täpsustada. Tavalisem on nüüd rääkida potentsiaalselt vigastest, kuid juurdunud argumenteerimisskeemidest. Mitmeid skeeme arutas juba Aristoteles, uuemal ajal analüüsisid neid teiste seas J. Locke, R. Whately ja J. S. Mill. Viimase aja tuntumad käsitlused on Tindale (2007) ja eriti Walton (2008, koos kaasautoritega). Kindlat nimekirja eksimispotentsiaaliga arutluskeemidest pole, kuid on rida vorme, mis esinevad kõigis nimekirjades. Allpool esitan omapoolse lühinimekirja mõnest tähtsamast skeemist. Üheks võimalikuks meetodiks nende struktuuride õpetamisel on nn kriitiliste küsimuste meetod, mida illustreeritan lühidalt *ad hominem* argumendi najal.

Argumentum ad hominem on arutlusviis, kus argumendile vastamise asemel rünnatakse argumendi esitaja isikut ja püütakse näidata teda halvas valguses. Sageli on see otsene rünnak, kuid skeemi esineb ka koostöömeelse dialoogi puhul, kui tahtmatult toimub tähelepanu *nihe* väitelt isikule.

Näide. Prints Charles'i endine kammerteener süüdistas teda riivatus käitumises, mille peale printsi erasekretär teda kaitses, öeldes muuhulgas: “Kõik, kes Walesi printsi tunnevad, näevad, et see süüdistus on täiesti naeruväärne. ... Isik, kes süüdistused esitas, on kannatanud terviseprobleemide all ja on esitanud teisi alusetuid süüdistusi, mida politsei on uurinud ja mis on leitud olevat alusetud.... Too endine teenistuja kannatas alkoholismi ja posttraumaatilise stressi all, pärast teenimist sõjaväes Falklandi afääri ajal.”

Selles katkendis esineb *ad hominem* nii positiivses vormis (Charles on oma olemuselt positiivne isik, kelle puhul teatud tüüpi väited lihtsalt ei saa kehtida) kui ka negatiivses vormis (kammerteener on suurel määral negatiivne isik, kelle mingeid väiteid ei maksa tõsiselt võtta).

Seda tüüpi arutlusvorme analüüsid on võimalik anda üsna tõhus kontrollküsimuste komplekt, mis aitab hinnata, kas selline põhjendus võib kõne alla tulla. Leidub tõesti situatsioone, kus väitja isik puutub mingil moel asjasse, kuid paljudel juhtudel see nii pole. Peaaegu alati on ebamõistlik jätta väidet arutamata lihtsalt sellepärast, et väite esitaja on diskrediteeritav. *Ad hominem* skeemi puhul on kontrollküsimused järgmised (analoogilised küsimustekomplektid saab anda teiste skeemide jaoks):

1. Kas tehti rünnak isikule?
2. Kas rünnak keskendus üksnes isikule ja vältis täiesti tema argumendi arutamist?
3. Kas *ad hominem* materjal on käesoleva teesi puhul asjakohane? Kas on faktilist alust seda materjali uskuda?
4. Kui *ad hominem* materjal on asjakohane, kas järeldus tõesti järeldub?

Tähtsamate probleemsete skeemide nimekiri.

Argumentum ad populum. Põhjendamine üldlevinud arvamuse või rahva tunnetega.

Argumentum ad misericordiam. Apelleerimine kaastundele.

Post hoc, propter hoc. Väära põhjuse viga. A ja B sagedase koosinemise põhjal (eeskätt B järgnemisel A-le) järeldatakse, et A põhjustab B.

Autoriteedi argument. Eksperdile või autoriteedile apelleerimine. (Eksperdile apelleerimine on keeruline teema. Meie ajal toetub suur osa mõjuvat argumenti teaduseksperptidele, sh ka kohtuargumentatsioonis.)

Argumentum ad baculum. Kaika argument, jõule apelleerimine.

Libe nõlv. Väidetakse, et kui astuda esimene samm mingil teel, siis see algatab paratamatu protsessi, mis viib vähehaaval kohutava tulemuseni.

Plurimum interrogationum. Kompleksküsimuse viga. Küsimusse pakitakse sellised eeldused, mis seavad vastaja tupikusse. ("Kas sa oled lõpetanud liigsöömise?")

Petitio principii. Küsimusest kõrvalehiilimine, ringargumenteerimine. Järeldust on mõnes eelduses varjatult eeldatud.

Ignoratio elenchi. Asjassepuutumatus viga. *Ignoratio elenchi* alla, kui mõista siin teemast kõrvalekaldumist kõige üldisemas mõttes, saab paigutada paljusid teisi

argumenteerimisvigade tüüpe. Tasubki märkida, et sageli saab sama arutluse paigutada korraga mitme skeemi alla, nad ei välista üksteist.

Argumentum ad ignorantiam. Teadmatusele apelleerimine. Pole teada, et A tõesus oleks tõestatud; järelikult A on väär.

Kirjandusnimestik

A. Chalmers. (1998) *Mis asi see on, mida nimetatakse teaduseks?* Ilmamaa.

Väga populaarne sissejuhatus teadusfilosoofiasse ülikoolidele. Alguspeatükid on väga hästi loetavad ja annavad head materjali deduktiivse ja induktiivse mõtlemise rolli kohta teaduses.

E. Conee, Th. Sider. (2005) *Riddles of existence.* Oxford: Clarendon Press.

N. Everitt, A. Fisher. (1995) *Modern epistemology. A new introduction.* McGraw-Hill.

Väga hästi loetav sissejuhatus tunnetusteooriasse algajale. Raamatu loogikalisa (*Logic Appendix*) on lühikäsitluse (25 lk) loogika alustest ja ajaloo kohta neile, kes pole formaalloogikat varem õppinud. Kuna see on kirjutatud epistemoloogiakursuse tarbeks, siis on ka hästi sobitav filosoofiliste teemadega.

A. Fisher. (2001) *Critical thinking.* Cambridge University Press.

Fisheri raamat on väga hea alusõpik kriitilisest mõtlemisest. Siit peaks leidma palju kasulikku meetodika ja ülesannete osas, lisaks hulga näiteid küsimustest, mida kasutatakse Suurbritannia ja USA kriitilise mõtlemise eksamitel.

L. Groarke. (2007) "Informal logic." SEP (Stanford Encyclopedia of Philosophy, veebiväljaanne).

Annab akadeemilise ülevaate mitteformaalse loogika probleemidest.

R. J. Lewicki, A. Hiam. (2007) *Läbirääkimised.* Tallinn: Väike Vanker.

Meisterlääbirääkija käsiraamat. Kuigi valdavalt mõeldud keeruliste tehingute, lepingukõneluste jms õpetamiseks, vaadeldakse kohati ka näiteid pereelust ja töösuhetest.

K. Patterson, J. Grenny, A. McMillan, A. Switzler. (2008) *Otsustavad kõnelused.* Äripäev.

Praktiline dialoogipidamise raamat (eeskätt ärisfääri jaoks, kuid vaadeldakse ka perepsühholoogiat, tööalaseid suhteid jne), mille keskmes on küsimus, miks tähtsad kõnelused sageli lõpevad halvasti.

T. Tamme, T. Tammet, R. Prank. (1997) *Loogika. Mõtlemisest tõestamiseni*. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Peamine praegu eesti keeles kasutatav formaalloogikaõpik. Esitus on ajuti raskesti jälgitav, kuid siit leiab huvitavaid näiteid ja palju informatsiooni.

Frans H. van Eemeren, Rob Grootendorst. (1992) *Argumentation, Communication and Fallacies*. Mahwah, N.J: Erlbaum.

Karl Popperi väitluse käsiraamat. (1997) Eesti Väitlusselts.

I. Meos. (2003) *Loogika. Argumentatsioon. Mõtlemiskultuur*. Koolibri.

Väike raamat, kus põhirõhk on deduktiivse loogika lihtsamatel mõistetel, kuid veidi räägitakse ka kriitikast üldse, praktilisest argumenteerimisest ja esinemisostkusest.

J. Ritola. (2006) "Kriitiline mõtlemine." Kogumik *Filosoofia õpetamisest*; koostaja Mare Oja. (REKK) Kirjastus Argo.

Mõneleheküljeline sissejuhatus kriitilise mõtlemise põhimõistetes.

H. Schleichert. (1999) *Wie man mit Fundamentalisten diskutiert, ohne den Verstand zu verlieren. Anleitung zum subversiven Denken*. München: Verlag C.H. Beck.

Paljude huvitavate näidetega menukas raamat, mis selgitab paljusid argumentatsiooniteooria mõisteid ja punkte.

C. Tindale. (2007) *Fallacies and argument appraisal*. Cambridge University Press.

Õpik, mis mõeldud spetsiaalselt "eksijärelduste" ehk potentsiaalselt vigaste argumenteerimiskeemide (*ad hominem, ad populum* jt) süsteemseks õpetamiseks. Toetub Waltoni 2006. aasta õpikule ja on selle järjeks.

D. Walton. (2006) *Fundamentals of critical thinking*. Cambridge University Press.

Douglas Walton on üks angloameerika maailma tuntumaid argumentatsiooniõpikute autoreid, kes on kirjutanud väga palju raamatuid. Kõnealune raamat on sissejuhatav kursus argumentatsiooni. Sisaldab palju ülesandeid.

D.Walton, C.Reed, F.Magnano. (2008) *Argumentation schemes*. Cambridge University Press.

Tõenäoliselt kõige mahukam viimaste aastakümnete argumentatsiooniskeemide käsiraamat. Vaatleb ka argumentatsioonivormide uurimiseks ja õpetamiseks kasutatavaid tarkvaraprogramme.

A. Weston. (2000) *A rulebook for argument*. Hackett Publishing Company.

Väike (85 lk) angloameerika maailmas kõrgelt hinnatud käsiraamat argumentatiivseks kirjutamiseks. Raamat on väga praktiline, kasutajasõbralik ja paistab silma kolledžitasandi õppurite jaoks eriti hästi valitud näidetega. Käsitleb nii formaalloogika kui mitteformalloogika elemente.